

A MÉRTÉKEGYSÉGEK SZEREPE A MŰFORDÍTÁSBAN

TELLINGER DUŠAN

04001 Košice, Gerlachovská 8.

telling.dusan@zoznam.sk

Kivonat: Jelen tanulmány a reáliák témakörét – különböző műfajú szövegek fordítása kapcsán – a mértékegységek szemszögéből mutatja be. Nagy különbség van a mértékegységeknek a szépirodalom, ill. a szakirodalom fordítása során játszott szerepe között. (A szakirodalmi fordításba ezúttal beleértjük a tágabb értelemben vett pragmatikus szövegek fordítását is.) A fellelhető különbségekre azért szeretnénk rávilágítani, mert a fordítás során sokan elhanyagolják az adott témakört. Előfordul, hogy a kevésbé tapasztalt fordítók egyáltalán nem veszik figyelembe a mértékegységek különböző jelentéseit, és arra sem fordítanak kellő figyelmet, hogy azokat a szövegek műfaji sajátságaitól függően, és eltérő fordítási stratégiák alkalmazásával kell a célnyelvre átvinni.

Kulcsszavak: nemzetközi mértékegységek, mértékegységek unifikációja, nemzeti identitás, nemzeti és történelmi színezet, reáliák, reália jellegű mértékegységek

Bevezetés

A mértékegységek szerepét a fordítói tevékenységben kétféleképpen kell értelmezni – attól függően, hogy szépirodalomról vagy szak-, illetve pragmatikus (=gyakorlati, pl. recept) szövegekről van-e szó. A múlt évtizedekben főképpen a műfordításban betöltött szerepük került előtérbe a fordítással foglalkozó irodalomban, ugyanakkor a globalizáció folyamatában mind fontosabbá válik a különböző szak-, avagy tisztán pragmatikus szövegeknek az idegen kultúrákba való átültetése.

Jiří Levý, a csehszlovák fordítóiskola egyik megalapítója és világszerte jól ismert alakja már a 60-as években, tehát a globalizáció kezdetét évtizedekkel megelőzve nagy figyelmet szentelt a mértékegységek fordítási problémáinak, ráadásul nemcsak az akkor domináló műfordításban, hanem – a korabeli fordítástudományi szakirodalomban csekély figyelmet élvező – szakfordítások területén is. Gondolatait korai halála után olyan nevezetes fordításkutatók fejlesztették tovább mint Anton Popovič és Ján Vilikovský. A továbbiakban ezen szerzők, ill. egynéhány külföldi kortársuk megállapításaiból indulunk ki. Az adott témakört empirikus kutatások eredményeképpen szerzett saját tapasztalatainkkal is megkíséreljük alátámasztani.

1. A mértékegységek szerepe a szakszövegek és a tágabb értelemben vett pragmatikus szövegek fordításánál

A fordítók helyzete a szak- és a publicisztikai szövegek fordítása esetében – ideértve a pragmatikus szövegek olyan típusait is, mint például a használati utasítások – általában eltér a szépirodalmi szövegek műfordítását végző kollégáétól. Ez vonatkozik a mértékegységek fordítására is, mert amíg a szakirodalmi, a publicisztikai vagy a pragmatikus szövegek fordításánál a teljes pontosság igen lényeges, addig a szépirodalomban a leggyakrabban csak hozzávetőlegességről van szó. Levý például ezt írja 1963-ban megjelent könyvének 1974-es orosz kiadásában: „Egy tudományos munkában okvetlenül szükséges a mértékegységek matematikai átszámítása: 10 yard = 9,14 m, míg a

szépirodalomban elegendő megközelítőleg megadni azokat: 10 yard – körülbelül 9 méter” (Levy 1974:151;Tellingner 1995).

Ugyanakkor számításba jöhetnek más kritériumok is, mert a szakszövegek vagy a publicisztika fordításánál sem lehet mindent centiméterekre pontosan visszaadni úgy, ahogyan az az eredeti műben áll. Ezt a kérdést napjainkban részletesen tárgyalja a német fordításelméletet képviselő Peter Axel Schmitt, a Lipcsei Egyetem Fordítástudományi Intézetének vezetője, aki német-angol viszonylatban vizsgálja a szakszövegek fordításának különböző kulturális kérdéseit, kitérve a szépirodalomra is. A szakszövegek fordítása kapcsán Schmitt kiemeli a kulturális homogenitás fontosságát (Schmitt 1998).

Popovič, a cseh fordítói iskola kiemelkedő alakja már három évtizeddel előtte rámutatott, hogy a legtöbb szövegnek valamely más nyelvre való átültetése „a nyelv ’kreolizációjával’ kapcsolódik össze”, ami alatt Popovič a fordítás nyelvének az eredeti mű nyelvi elemeivel való nem szisztematikus telítődését értette, ez pedig a fordításokban „a kultúra ’kreolizációjával’ is együtt járhat” (Popovič 1975: 278).

Sokszor helyesebb a szakirodalomban megjelenő mértékegységeket inkább kerek számokra átszámítani. Szemléletes példákat találunk erre angol-német viszonylatban Schmittnél. A *the tower is about 150 ft high* kifejezést nem úgy kell fordítani, hogy ’a torony cirka 4572 cm magas’, hanem hogy ’a torony körülbelül 45 m magas’; a *service after 50.000 miles* kifejezést pedig szintén nem úgy kell fordítani, hogy ’karbantartás történik minden 80467,2 km-en’, hanem így: ’karbantartás történik minden 80.000 km-en’ (Schmitt 1998: 299).

Kutatásaiban Schmitt kitér a német viszonyok között gyakran használt, reliktum jellegű mértékegységre – így a *font*-ra (*Pfund*) – is. Ez a mértékegység egyike azoknak a kultúrspecifikus mértékegységeknek, amelyek sajátos, az egyes országokhoz fűződő hangulatot teremtenek, és ezáltal a szövegnek jellegzetes színezetet, az adott kultúrára jellemző hangulatot kölcsönöznek. Németországban élelmiszerek árusításakor a *font* használatos, Ausztriában azonban nem. Ott dekában mérik a kilónál kisebb mennyiségű hentes- vagy pékárut, meg az egyes tejtermékeket (vaját, sajtot stb.). Az egy-egy nemzetre jellemző mértékegységekhez való szökönnyös ragaszkodásról – külön kiemelve a német földön kivételesen életképes *font*-nak a használatát – Schmitt a következőket mondja: „Azon igyekezet következtében, hogy a mértékegységeket „normásítsák”, világszerte csökken a kultúrspecifikus mértékegységek száma. Ezzel párhuzamosan változik ezeknek a mértékegységeknek a megítélése és kezelése is. Mégis nagyon makacsul tartják magukat a régi mértékegységek – mindenekelőtt a köznyelvben és a szaknyelvekben –, s így a nyelvhasználatban még évtizedekkel hivatalos megszüntetésük után is előfordulhatnak. Például német nyelvterületen vásárláskor gyakran mondják, hogy: ’egy fél font vaját kérek’. Az angol mértékegységeket is csak rendkívül lassan szorítják ki a nemzetközi mértékegységek” (Schmitt 1998: 298; Tellingner 2002: 93-98).

A régi mértékegységek témaköréhez még annyit tehetünk hozzá, hogy míg a nemzetközi mértékegységek terminus jellegűek, addig a nemzeti, illetve a már nem használt történelmi mértékegységek (*csetverty*, *gyeszjatyina*, *verszta*, *puđ*, *gallon*, *pint*, *uncia*, *paraszanga*, *sztadion* stb.) az adott nemzet nyelvében inkább kulturális értékeket hordozó reáliák, mint terminusok.

A régi és már nem használatos mértékegységek gyakran homonimákká válnak, ami gyakran veszélyt is rejthet, mivel ezekre a lexikai egységekre csak ritkán figyelünk oda, például olyankor, amikor pontos értéküket szándékozunk közölni a célnyelvi

olvasóval. De gondoljunk csak arra, mennyire mást jelentett a *mérföld*, a *láb*, az *ököl* stb. az egyes országokban, avagy a különböző történelmi korokban. Még egy adott ország esetében is nagy eltérés lehet a mértékegységekben akár évszázadonként is (példa rá a *százseny* és a *verszta* mértékegységek nagyon is eltérő értékei Oroszországban a 17. és a 18. század folyamán).

2. A mértékegységek szerepe a műfordításban

Ahogy már az előbbieken is említettük, a műfordításban nem is mindig a pontos mértékek megadásán van a hangsúly. A szépirodalmi művekben elsőbbséget élvez a mértékegységek olyan használata, amely alapján az olvasó leginkább hozzávetőleges fogalmat tud alkotni a leírt tárgyak nagyságáról, súlyáról, a távolságok mértékéről stb.

A műfordító azért is van nehéz helyzetben éppen a mértékegységek szempontjából, mert a lefordítandó műben gyakran találkozhat a különböző történelmi korszakok változó értékű nemzeti (pl. angol, orosz, stb.) mértékegységeivel. A szakszövegek, a publicisztikai vagy a pragmatikus szövegek átültetésénél a legtöbbször a szinkronia szintjén bukkannak elő a napjaink nyelvhasználatát tükröző mértékegységek, míg a homonímia veszélyét rejtő nemzeti vagy történelmi mértékegységek csak elvétve fordulnak itt elő.

A nemzeti, pl. az angol mértékegységek sokszor teljes átalakítást követelnek a műfordítók részéről, ahogy ezt közös könyvében Klaudy Kinga és Simigné Fenyő Sarolta példákkal is alátámasztja (2000: 235-236). Csak egy kis részletet ragadunk ki – megadva a mondatokat eredeti nyelven és fordításban is – a szerzőpáros által felsorolt terjedelmes példatárból. Az első idézet Jonathan Swift *Gulliver utazásai* című művéből való: „The Mistress sent her Maid for a small *Dram-cup*, which held about two *Gallons*; and filled it with Drink” ... (Swift 70). A regénynek Szentkuthy Miklós készítette 1979-es fordításában ezt találjuk: „A háziasszony a cseléddel behozatott egy miniatűr *kupicát*, belefért vagy két *meszely*, ezt tele is töltötte számomra” (Szentkuthy 99, in: Klaudy – Simigné Fenyő 2000: 235). A példában található kultúrspecifikus, reália jellegű mértékegységek tehát a *dram* és a *gallon*.

Megjegyezendő még, hogy míg a *gallon* egyértelmű mértékegység, amelynél nincsenek ingadozások a térfogatban (1 *gallon* = 8 *pint* vagy 4 *quart*), addig a *dram* igen változó mértékegységeket fejez ki. Mint súlyegység, lehet 1,772 gramm, mint patikai súlyegység 1 *dram* = 1/8 *uncia*, lehet továbbá 3,888 gramm és mint patikai súlyegység folyadékoknál 1 *dram* = 3,55 cm³. Átvitt értelemben pedig a *dram* elsősorban szesz italoknál *kortyot*, *cseppet*, de ételeknél akár *nyeletet* is jelenthet. Ez a mértékegység tehát igen jeles példája a homonímiának is. Azonos alakú szavakban igen gazdag az orosz nemzeti mértékegységek rendszere is. Gondoljunk csak a *csetverty*-re, amely folyadékokra vonatkoztatva egyenlő 3,1 literrel, hosszmértékként 17,775 centiméterrel, mint területre utaló egység egyenlő körülbelül 1,5 *gyeszjatviná*-val, vagy mint súlyegység – *vocsanaja csetverty* – egyenlő 12 *puđ*-dal, ahogy erről Vlahov és Florin könyve (Влахов–Флорин 1980: 147) is említést tesz.

A nemzeti, illetve történelmi mértékegységeknek a fordítások során történő teljes átalakítási módszerére utal Schmitt, aki kétféleképpen ítéli meg az adott helyzetet. Egyes szövegek megkövetelik a teljes átalakítást, míg máshol ez az eljárás veszteségekkel járna a művek időbeli vagy térbeli lokalizálását illetően. Példákkal is illusztrálja ezt a – különösen a szépirodalom fordításánál gyakran kétségeket kiváltó – kétféleséget. A teljes átváltást

Schmitt olyan művel példázza, amelynél a teljes átalakítás nem okozhat semmilyen veszteséget a mű nemzeti lokalizálásában: „Edgar Allan Poe *A kút és az inga* című művében egy, Toledóban az inkvizíció által becsukatott fogollyal írta le a kút és az inga méreteit, a lengések hosszát. E leírásnál a szereplő többek között a *yard* és a *feet* mértékegységeket használja. Az angol mértékegységek meghagyása a német nyelvben azt feltételeznék, hogy itt az idegen mértékegységeket jól ismeri a célnyelvi olvasó” (Schmitt 1998: 298). Ez viszont nem felel meg a valóságnak. Schmitt tehát az adott helyzetben úgy látja, hogy az angol mértékegységek teljes átalakítása, azaz a német célnyelvi olvasók számára ezeknek német mértékegységekkel való felváltása semmilyen veszélyt nem jelenthet. A mű lokális koloritja, azaz spanyol jellege enélkül is megmarad az amerikai szerző, E. A. Poe művében. Ő saját művészi képzelőereje, fantáziája alapján dolgozta fel a tőle időben és térben is már távol eső, egy idegen ország miliójében játszódó történetet.

A fenti helyzet ellenkezője a mértékegységek vonatkozásában egy olyan mű fordításában lenne tapasztalható, amelyben az angol mértékegységek az angol valóság leírásának osztatlan részei lennének: „Ha a cselekmény angol nyelvű környezetben játszódna (pl. ha Sherlock Holmes Londonban lenne bebörtönözve), akkor a lokális kolorit elérése – a mértékegységek teljes átalakítása által – már kétséges lenne” (Schmitt 1998: 298).

A mértékegységek átváltása során az egész műveletrendszer a nemzeti és történelmi színezettel áll összhangban. Az esetek többségében nem kívánatos pl. a nemzetközi mértékegységek „keverése” ezekkel a kultúrspecifikus nemzeti vagy történelmi mértékegységekkel. Erre a fordításelméletben többek között Vilikovský (1982: 168) is figyelmeztetett, aki egy igen specifikus helyzetet emelt ki a 18. század angol irodalmával kapcsolatban. Fielding *Tom Jones* című művének szlovák fordítója akaratan kívül is belevitte a szövegbe a kilométereket és millimétereket egy olyan kontextusban, ahol az eredeti műben az angol mértékegységeket ráadásul átvitt értelemben használja a szerző, a *nagyon nagy*, ill. *nagyon kicsi* méretek érzékeltetésére. A fordító szinte a nemzetközi mértékegységek „hipnotikus hatása alatt” vitte bele ezeket a mértékegységeket egy olyan szövegbe, ahol aztán szöges ellentétbe kerülnek a mérfölddel és más angol nemzeti mértékegységekkel.

A helyzet bonyolultságát a klasszikus orosz irodalmon belül jól tükrözi az orosz nemzeti mértékrendszer, amelyben a 19. és a 20. században – pontosabban 1875-től 1918-ig – a régi egységek mellett egyidejűleg már az újak is használatosak voltak. Hogy elkerüljük a hibákat, fordításkor mindig tudatosítani kellene a történelmi korszakot, amelyben az adott mű cselekménye játszódik. Ezt számításba véve használjuk tehát a mértékegységeket a fordításban. De hogy minden szabály alól létezik kivétel, arról tanúskodnak a klasszikus orosz irodalom olyan szlovák fordításai, amelyek ezt a szabályt nem respektálják száz százalékosan. A fordító kompetenciájától is függ, hogy kellőképpen be tudja-e illeszteni pl. egy Gogol-műbe a kilogrammokat a *pud*-ok helyére, s ezzel egyidejűleg tudja-e a *versztá*-kat kilométerekkel helyettesíteni, ahogy ezt a „Holt lelkek” legújabb, 1984-es szlovák fordításában látjuk.

Összegzés

A műfordításokban és a szaknyelvi, illetve pragmatikus fordításokban eltérő szerephez jutnak a mértékegységek. Az eredeti műben előforduló, és az adott nemzet kultúrájára jellemző mértékegységek megnehezítik a fordító munkáját, mert egyrészt pontos

megfelelőt kell találnia, másrészt pedig ügyelnie kell arra is, hogy a célnyelvi szövegben is kifejezésre jusson a nemzeti és a történelmi kolorit.

Mivel a jelenlegi nemzeti mértékegységek (elsősorban az angol nyelvterületről származók) nem terjedtek el világszerte, s egyes kultúrákban alig ismertek, a fordítónak nem egyszer lábjegyzetekben vagy szövegen belüli, illetve a szöveg utáni magyarázatokban röviden ismertetnie kell őket a célnyelvi olvasóval. Tudjuk, hogy ha a mértékegységeket, amelyek a forrásnyelvi szövegekben terminológiai jellegűek, eredeti formájukban meghagyja a fordító, azok a célnyelvi szövegben már reáliák lesznek. A problémára már a fordítástudomány olyan jeles alakjai, mint Vlahov és Florin is rávilágítottak. Ők ezt a helyzetet már két évtizeddel korábban eléggé előrelátóan úgy ítélték meg, hogy idővel a nemzetközi mértékegységek majd kiszorítják a nemzeti színezetű mértékegységeket a még meglévő pozícióikból: „Ha a metrikus rendszert az összes országban elfogadják – és ilyen a jelenlegi irányzat – akkor a mértékre utaló reáliák megszűnnek létezni” (Влахов–Флорин 1980: 153; Tellinger 2005).

Mint ahogy ismeretes, az EU irányelvei azzal számoltak, hogy Nagy-Britannia és Észak-Írország 2009-ben végérvényesen és teljes mértékben áttér majd a nemzetközi mértékegységekre. Most már látjuk, az említett két országban még legalább egy-két évig megmaradnak a mindennapi élet részeseiként egyes angol mértékegységek. Így a sört és a tejet továbbra is *pint*-ben mérik majd, az utakon *mérföld*-ben adják meg a távolságot – és maradva ezeknél a begyökerezett angol eredetű nemzeti mértékegységeknél – az USA-ban nem is számolnak a megszüntetésükkel. Tehát, amíg ezek a mértékegységek nem csak az elmúlt történelmi korszakok tanúi lesznek a szépirodalomban, valamint a szak-, illetve pragmatikai szövegekben és a publicisztikában is, addig mindig fejtörést okoznak mind az irodalmi fordításban, mind pedig más műfajhoz tartozó szövegek fordítása esetében. Tehát nem csupán a „műfordítás berkeiben” lappangó nehézségekről van itt szó, s ezért a nemzeti mértékegységek fontosságát már a fordítás oktatása során is hangsúlyozni kell.

Irodalom

- Klaudy K. – Simigné Fenyő S. 2000. *Angol – magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Levý, J. 1974. *Искусство перевода*. Москва: Изд. Прогресс.
- Schmitt, P. A. 1998. Maßeinheiten. In: Snell-Hornby, M. – Hönl, H. G. – Kußmaul, P. – Schmitt, P. A. (Hrsg.) *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 298-300.
- Popovič, A. 1975. *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.
- Tellinger, D. 2002. Maß- und Geldeinheiten in der deutschen Übersetzung des „Revisors“ von N. Gogol. *Linguistica Pragensia* XII. évf. 2. szám, 93-98.
- Tellinger, D. 1995. Mérték- és pénzegységek fordításának problémája. In: Lengyel Zs. – Navracsics J. (szerk.) *Ötödik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Veszprém: OOK-PRESS Kft nyomdája, 62-63.
- Tellinger, D. 2005. *Kultúrne otázky prekladu umeleckej literatúry*. Košice: Typopress.
- Vilikovský, J. 1982. Naturalizácia v preklade. *Revue svetovej literatúry* XVIII. évf. 4. szám, 159-169.
- Влахов, С.–Флорин, С. 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.